

Konsten som demokratiserande teknologi: möjligheter och utmaningar med konst-iga rum

Jonathan Metzger, avdelningen för urbana och regionala studier/ Samhällsplanering och Miljö, KTH.

Slutgiltigt utkast, var god konsultera den publicerade texten i boken

Skiss : konst, arbetsliv, forskning : nio rapporter, red. Anders

Widoff, Konstfrämjandet, Stockholm, 2011 för den slutgiltiga,

tryckta texten

Demokratins anda och teknologier

Vad gör ett samhälle demokratiskt? I stater som framhåller sig som demokratier finns det ofta en rad *institutioner*, i ordets konkreta mening – det vill säga tydligt etablerade och allmänt erkända organisationsformer och organisationsmässiga referenspunkter, som framhålls som demokratins ryggrad. Till exempel parlament och grundlagar brukar framhållas som viktiga demokratiska institutioner. Men vid sidan av de konkreta institutionerna har vi också demokratins teknologier, i bred bemärkelse och inkluderande ”intellektuella teknologier”, det vill säga organisationsformer och metoder för demokratins praktiska utövning i samhället i stort.¹ Till exempel har den tyske filosofen Peter Sloterdijk framhållit hur viktig den demokratiska talarlistan, där alla har samma rätt att ställa sig på turordning för att tala, varit för framväxten av demokrati, så som vi idag uppfattar begreppet.² Andra exempel på det som jag i denna text fortsättningsvis kommer att kalla för *demokratiserande*

¹ Angående intellektuella teknologier, se vidare Latour, 2005.

² Sloterdijk, 2005.

teknologier är exempelvis hearings, öppna sammanträden och remiss-system.³ Det handlar alltså om metoder och tillvägagångssätt för att representera människor och intressen, för att på olika sätt möjliggöra artikulationen av individer och grupper röster, och ge dem en möjlighet till inflytande över samhällsutvecklingen. Sloterdijk menar att denna typ av demokratiserande teknologier är grundläggande för att skapa det som han kallar för en "demokratisk atmosfär", eller vad man med andra ord kanske skulle kunna kalla en demokratisk *anda* eller ethos. I en demokratisk anda finns möjligheter att omvandla antagonistisk fiendskap till en fruktbar politisk *agonism* – en ömsesidig respekt mellan meningsmotståndare som utgår ifrån alla parter rätt att formulera en ståndpunkt och rätt att ha en avvikande åsikt.⁴

Demokratiska samtal och demokratisk handling: det deliberativa idealet

Många demokratiserande teknologier syftar således till att öppna upp frågor för diskussion och att ge människor och grupper möjlighet att artikulera resonemang och ståndpunkter i förhållande till ofta komplexa politiska frågor.⁵ Men demokratiskt beslutsfattande handlar inte bara om att öppna upp frågor, det handlar också om att gå från en demokratisk diskussion till demokratiskt förankrad handling. Många politiska filosofer och forskare framhåller *deliberation* som länken mellan demokratisk debatt och handling. Grundtanken om deliberation som utgångspunkten för legitim demokratisk handling finns redan i Rousseaus *Om samhällsfördraget*.⁶ Men där Rousseau gjorde deliberationen, som vägen till att utröna allmänintresset, till en individuell fråga – en process som pågår *inom* människor – har samtida deliberationsteoretiker som Jürgen Habermas, Joshua Cohen och John Dryzek framhållit att demokratisk deliberation enbart kan nå fram till en formulering av allmänintressen genom inter-subjektiv *dialog*.⁷ Enligt den deliberativa demokratiska modellen kan vi alltså genom att samtala med varandra, och därigenom resonera kring olika alternativa möjliga handlingsvägar, nå fram till någon form av gemensam ståndpunkt – om inte en konsensus i begreppets

³ Angående hearings som demokratisk teknologi, se vidare Asdal, 2008.

⁴ Se vidare exempelvis Mouffe 2000a; 2000b.

⁵ Se vidare Latour & Weibel 2005; Marres, 2005; Asdal, 2008; Callon et al, 2009.

⁶ Se exempelvis diskussionen i Boltanski & Thévenot, 2006.

⁷ För exempel, se Habermas, 1984; Cohen, 2009; Dryzek, 2000.

djupare filosofiska mening, så åtminstone ett legitimt gemensamt beslut om hur vi ska gå vidare från samtal till samhandling.

Enligt deliberationsteoretikern krävs det att en del villkor ska vara uppfyllda för att deliberation ska vara möjlig. Många modeller som listar de nödvändiga förutsättningar för en rättvis och legitim deliberationsprocess har presenterats genom åren, där Jürgen Habermas "ideala samtalssituation" kanske är den mest kända.⁸ Lite närmare vår samtid har Hajer & Versteeg listat fem kriterier som de menar kännetecknar samtal med "deliberativa kvalitéer": att samtalet är inkluderande och öppet, att deltagarna är ansvarstagande (för sina utsagor), att det finns ömsesidighet (i lyssnande och hänsyn) och att det som sägs är sammanhängande (förståeligt).⁹

Tyvärr uppstår sällan dessa förutsättningar i dagens politiska verklighet. Om vi tittar närmare på ett politiskt fält som exempelvis infrastruktur och samhällsplanering så finns det otaliga studier som visar att samhällsprocesser där viktiga materiella och immateriella resurser står på spel snarare kännetecknas av att de är genomsyrade av social och politisk friktion, konflikt, strategiskt positionerande och "maktspel" till en sådan grad att kriterierna för legitim deliberation verkar vara väldigt svåruppnåeliga.¹⁰ Samtidigt finns idag uttalade ambitioner att inom det politiska livet försöka utveckla demokratiserande teknologier som verkligen kan skapa förutsättningar för ett legitimt deliberativt tillvägagångssätt i politiskt laddade processer.¹¹ Frågan som uppstår är således hur vi kan hitta sätt att utforma demokratiserande teknologier som gör att aktörerna i laddade politiska processer kan bygga det ömsesidiga förtroende som gör att de börjar närma sig varandra och lyssna på varandras argument på ett uppriktigt sätt.

En möjlig typ av demokratiserande teknologi för att uppnå detta skulle kunna vara skapandet av icke-konfrontativa mötesplatser där parterna i politiskt laddade processer får en möjlighet att artikulera och utforska sina egna och andras värderingar och ställningstaganden på ett sätt som gör att känslan av ömsesidig förståelse ökar, eller annorlunda uttryckt: som skapar ett

⁸ Se vidare exempelvis Habermas, 1990.

⁹ Hajer & Versteeg, 2005.

¹⁰ Se exempelvis Plöger, 2004; Kaza, 2006; Brand & Gaffikin, 2007.

¹¹ Se exempelvis Isaksson et al, 2009.

relationsbaserat förtroendekapital där detta tidigare inte existerat.¹² Så hur kan då denna typ av utveckling – upp-öppnandet av processer och sinnen – åstadkommas i praktiken? Statsvetaren John Dryzek har i en text lyft fram värdet av ”svala” diskussionsforum för skapandet av ömsesidig förståelse mellan aktörer i politiskt laddade processer.¹³ I motsats till ”heta” politiska forum där skarpt läge råder och där det är uppenbart att inflytande över resursfördelning och beslutsinriktning står på spel så menar Dryzek att svala fora, såsom jag förstår honom, är den typ av samtalsarenor som inte har (och inte heller förväntas ha) mandat att fatta direkta beslut eller fördela resurser. Dryzek menar att det inom ramarna för heta fora är väldigt svårt för aktörer i exempelvis samhällsplaneringsprocesser att vara öppensinnade i diskussioner och erkänna att de övertygats av en annan aktörs argumentation, då detta skulle innebära en prestige- och trovärdighetsförlust. Detta innebär att de heta forumens premisser tvingar aktörerna att inta hårddragna positioner som sedan kan bli svåra att modifiera. Till skillnad från heta fora så står ingenting direkt på spel för aktörerna i ett svalt forum, vilket öppnar upp möjligheten för en större flexibilitet i prövandet av positioner och ståndpunkter, utan att aktörerna behöver utsätta sig för alltför stora förtroendeförluster. Som alltid är dock den stora frågan hur denna typ av svala fora kan åstadkommas i praktiken – och det är här det finns en mycket intressant potential i konsten, vilken förtjänar att utforskas vidare.

Konsten som demokratisk teknologi: konst-iga rum som svala bubblor

Konst ska inte vara nyttig, den måste få vara konst-ig, uppger konstnären Lars Nilsson en gång ha sagt.¹⁴ Och visst är detta ett bekant resonemang, särskilt i konstkretsar, där man ofta lider av att se hur konstens gång på gång ska städslas för allehanda samhällsuppgifter som att gagna ekonomisk tillväxt, hälsa, integration eller demokrati, men väldigt sällan accepteras på sina egna premisser – som enbart *l'art pour l'art*, med Gautiers berömda ord. Men säg då att vi accepterar att konstens fält har sina egna regler, att konsten måste få vara konst-ig för att ha konstnärliga kvaliteter, kan vi inte prova tanken att konsten samtidigt faktiskt kanske kan vara nyttig, just i sin konst-ighet? Jag skulle här vilja försöka argumentera för att det faktiskt är så, och att ett av de

¹² Se vidare Brand & Gaffikin 2007.

¹³ Dryzek, 2003.

¹⁴ Citerad av Sachs i Heldmark, 2007.

sätt på vilket konsten kan vara nyttig i sin konst-ighet är just som en demokratisk teknologi för skapandet av konst-iga rum som "svala bubblor" i politiskt laddade samhällsprocesser.¹⁵ Med "rum" syftar jag till viss del på symboliska, diskursiva utrymmen – men i lika hög grad vill jag lyfta fram rent fysiska och rumsliga manifestationer, eftersom materiella arrangemang som inredningsdesign, brevpapper, porttelefoner och pennor och block – ofta till synes banala "saker" – har en mycket viktig funktion för att producera handlingsramar och subjektpositioner i specifika situationer och sammanhang, och därmed fungerar som en sorts "strukturerande mallar" som skapar förutsättningar för det samspel som sedan försiggår i dessa utrymmen.¹⁶

Uttrycket "bubbla" lånar jag från Peter Sloterdijk, ett ord som han använder för att beskriva strukturer som skapar förutsättningar för specifika former av anknytningar och som samtidigt utgörs av materiellt formade platser, sammanvävda av diskurser, former, tankar och idéer – där vi blir (des)orienterade och där vår längtan, våra njutningar, våra fantasier, minnen, och hopp sammanlänkas och särskiljs.¹⁷ Om vi tänker oss konst-iga rum som "svala bubblor" i "heta" politiska processer, kan vi tänka oss att dessa skulle kunna fungera som det som Heidegger beskriver som en "Glänta" (*eine Lichtung*) i tillvaron: ett utrymme där vi kan utforska vilka vi är, och vilka vägar vår utveckling kan ta.¹⁸ Konstnärligt kodade rum kan, när dessa fungerar som svala bubblor, i de bästa av fall fylla en funktion som just "gläntor" i komplexa och politiskt laddade processer genom att erbjuda aktörerna i dessa processer ett utrymme där de för en begränsad tid kan få en möjlighet att ta ett steg tillbaka, att släppa ned sin gard, reflektera och våga lyssna på varandras argument, experimentera med nya perspektiv och tankar, och till och med uttrycka förståelse, förbluffelse eller självkritik utan att riskera att utsätta sig för potentiellt skadliga förluster av trovärdighet (och med det, prestige och inflytande).

Konstens konst-ighet som en förutsättning för dess nytta

¹⁵ Begreppet är inspirerat av Emma Stenströms resonemang om "konst-iga företag", se vidare Stenström, 2000.

¹⁶ Se vidare exempelvis Dugdale, 1999 samt Latour, 2005. Därför påminner Latour oss om att när vi försöker förstå demokratins väsen kan vi inte glömma att ta i beaktande de konkreta rum där den utspelar sig till exempel var "demokratiska rum" är inhysta, hur de är upplysta, dess arkitekturer, var människor sitter, och så vidare. Se Latour & Sanchez-Criado, 2007.

¹⁷ Se vidare Royoux & Sloterdijk, 2005; Sloterdijk, 1998, samt Castro Nogueira 2009.

¹⁸ Heidegger, 1971.

En grundläggande förutsättning för att konst ska kunna fungera som svala bubblor i heta processer är dock att konsten tillåts vara konst-ig. *Konst-ig*: inte i meningen av oförståelig eller världsfrånvärd, utan snarare som en beteckning på den uttalade överenskommelsen mellan konstnären och dess publik om att ett ting eller en situation ska betraktas som konstnärlig, vilket skapar en *konstnärlig frihet* som genom sin tillåtelse att vara annorlunda också skapar möjligheter till att bryta upp etablerade förståelse- och beteendemönster på ett sätt som annars kan vara svårt att åstadkomma. Konstnärer har i dagens samhälle ett unikt mandat att ifrågasätta och rucka på etablerade ramar för accepterade och förgivettagna tillvägagångssätt i samhället. De har rätten – ja, det till och med förväntas av dem – att de ska ställa saker och ting på sitt huvud, ifrågasätta och ”göra konstigt”.¹⁹ Detta innebär att konstnärer i dagens samhälle därför har ett unikt mandat att iscensätta främmande och främmandegörande situationer som (i de bästa av fall) kan frambringa en *verfremdungseffekt* hos publiken och därigenom öppna upp ett rum som möjliggör för deltagarna att se på sig själva och sin situation med nya ögon.

Begreppet *verfremdungseffekt* lånar jag av Berthold Brecht, och det kan (svårligen) översättas som ”främmandegörande-effekt” eller ”fjärmningseffekt”.²⁰ Brecht ville med detta uttryck framhålla att man genom estetiska grepp kan uppnå en effekt varigenom publiken blir främmandegjord/distanserad från sina egna livspremissor på ett sådant sätt att det blir möjligt för publiken att betrakta det som tidigare upplevts som självklart och naturligt som snarare varande specifika kulturellt och socialt betingade förutsättningar, och därmed inte nödvändigtvis självklara och eviga utan snarare föränderliga och förändringsbara – att saker inte nödvändigtvis alltid behöver vara på det sätt som de tidigare har varit eller är just nu.²¹ Syftet med *verfremdungseffekten* är alltså att skaka om publiken, att skapa en typ av kognitiv dissonans som i förlängningen leder till att publikens självaste föreställningsramar rubbas, vilket skapar möjligheter för att öppna upp nya perspektiv på tillvaron och ger publiken en öppning för att omvärdera sin situation och sina ställningstaganden.

Att formulera nyttan med konstens konst-ighet: en knepig paradox

¹⁹ Se vidare Shklovskij, 1998.

²⁰ Se exempelvis Brecht, 1964.

²¹ Se vidare Jameson, 2000.

I den här texten har jag diskuterat konstens potential som demokratisk teknologi och argumenterat för att det är just konstens konst-ighet som skapar denna potential. Samtidigt som jag gör detta för att hitta ett ytterligare sätt att argumentera för konstens centrala roll i vårt samhällsbygge så riskerar jag att bidra till att "krama ihjäl" det jag vill ge stöd till, för genom min argumentation skapar jag en paradox: jag försöker att förklara nyttan med konstens konst-ighet för att stärka konstens plats i samhället, men ju mer konstens konst-ighet förklaras, diskuteras och reflekteras över, desto mindre konst-ig blir den, och därmed desto mindre nyttig, enligt min egen argumentation. Ju mer konsten explicit artikuleras med, och städslas av, andra nyttor – desto mindre blir den "konst i sig själv", på det konstnärliga fältets egna premisser, och desto svagare blir dess konstnärliga mandat, och därmed möjlighet att generera främmandegörande situationer som kan fungera som svala bubblor i heta politiskt laddade processer. Och om det nu är så att ju tydligare vi formulerar konstens nytta, desto mer försvagad blir konstens konst-ighet – när upphör konsten att vara konst-ig? Det vill säga när upphör konsten att vara konst och övergår i något annat: kanske ren pedagogik eller organisationskonsultarbete?

Detta är självklart en relevant fråga, men samtidigt kan konstens väsen, värde och syfte aldrig definieras en gång för alla: definitionen av det konstnärliga fältet är ett diskursivt territorium präglad av konstant och ofta fruktsam konflikt och konfrontation mellan olika konkurrerande artikuleringar. Syftet med denna text är heller inte att försöka en gång för alla låsa ned en definition av meningen och syftet med konst, utan enbart att lyfta en möjlig, och potentiellt viktig, funktion för konsten i samhället – som demokratiserande teknologi. Med utgångspunkt i ovanstående konstaterande blir det samtidigt självklart att framhålla att all konst knappast varken är eller bör vara beskaffad som demokratiserande teknologi. Med insikten om att konstens väsen är just flytande och mångtydig blir det i sammanhanget viktigt att också fundera kring just vilka former och uttryck av konst som kan vara särskilt väl beskaffade för att fungera som demokratiserande teknologier. Mer precist kanske det skulle vara extra intressant att vidare undersöka konstformer som öppnar upp för "publikens" medskapande av verket, exempelvis olika typer av *processuell konst*, så som det begreppet nu börjar ta form.²²

²² Se vidare Bauhaus-Universität Weimar, 2010; Diez del Corral, 2010; Metzger, 2011.

Konst i demokratins tjänst: potentialer och risker

I ett projekt som jag studerat, där konsten potential som demokratiserande teknologi försökte tas tillvara, uppstod en intressant situation.²³ I det studerade projektet, *Radikalt Miljöombyte*, definierade konstnärerna att projektets syfte var att bygga en "idéplattform" för att öppna upp "fördjupade diskussioner", och projektet var på många sätt utformat som en demokratiserande teknologi för att öppna upp frågor, snarare än att vara ett forum för att fatta beslut om handlingsvägar. Men många av de politiker som satte av dyrbar tid till att delta i projektets workshops verkade ha svårt att acceptera dessa premisser. De ansåg att de frågor som lades på bordet, och diskussioner som uppstod inom projektet var av så stor vikt och relevans att de ville se dessa diskussioner som en typ av deliberation gentemot handling – och när inga tydliga vägar från samtal till handling erbjöds inom projektets ramar skapade detta stor frustration hos några av deltagarna. Denna avsaknad av en utstakad väg från samtal till handling gjorde att vissa av deltagarna inte kunde se någon funktion med projektet, och således ifrågasatte hela projektets värde och relevans (samtidigt bör det sägas att de flesta deltagarna uttryckt sig i generellt mycket positiva termer om projektet). Man kan uttrycka det som att de tycks ha haft svårt att kunnat se något värde i ett möte inom en politiskt laddad kontext som bara öppnade upp nya perspektiv och frågor, men inte erbjöd ett forum för deliberation som kunde staka ut en väg från demokratiskt samtalande till konkret demokratisk (?) samhandling.

Frågetecknet i meningen ovan syftar till att lyfta frågan om hur demokratiskt legitimt ett sådant beslut om samhandling som fattas inom ramen för ett konstprojekt egentligen skulle vara – om ett konstprojekt verkligen är rätt forum för att fatta demokratiskt tillräkneliga politiska beslut. Om vi till exempel återkopplar till Hajer & Versteegs kriterier för "deliberativa kvalitéer" och bara tittar närmare på ett av kriterierna, kravet på "öppenhet", så kan vi konstatera att det på många sätt dokumenterat framgångsrika projekt jag haft förmånen att ta del av, *Radikalt Miljöombyte*, var mycket öppet på vissa sätt, men på andra sätt väldigt slutet. Man skulle kunna säga att projektet öppnade för nya

²³ Angående det specifika projektet *Radikalt Miljöombyte*, se vidare Metzger, 2010; Metzger, 2011.

tankar och insikter, men delvis var stängt för allmänhetens insyn. Samtidigt var denna delvisa stängdhet troligtvis en förutsättning för att de i projektet deltagande politikerna och tjänstemännen skulle få en möjlighet att verkligen vara uppriktiga och våga experimentera med nya tankegångar. Det var den delvisa slutenheten, och för att relatera till ett annat av Hajer & Versteegs kriterier, bristen på krav att ta direkt personligt ansvar för sina utsagor som troligtvis gjorde att projektet kunde fungera som en sval bubbla i en annars het politiskt laddad process. Så kontentan är kanske den att olika demokratiserande teknologier, som skapar olika demokratiska rum, på olika sätt kan bidra till att skapa en demokratisk samhällsanda, och i förlängningen, ett demokratiskt samhälle. Kanske är en av de stora utmaningarna med att uppfylla konstens potential som demokratiserande teknologi att fortsätta föra resonemanget om just på vilka sätt konsten – utifrån fältets egna premisser och rättighet att vara konst-ig – kan bidra till den demokratiska andan i samhället, på väldigt konkreta och praktiska sätt. Samtidigt återstår risken: ju mer man förklarar, desto mindre konst-ig blir konsten, och desto mindre ”nyttig”. Således: en formidabel utmaning – men en utmaning som förtjänar att adresseras.

REFERENSER

Asdal, K. (2008). On politics and the little tools of democracy: a down-to-earth approach, *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* 16, 13-26.

Bauhaus-Universität Weimar, Faculty of Media (2010). *GMU: from process art to processual art*. [Http:// www.uni-weimar.de/medien/wiki/GMU:From_Process_Art_to_Processual_Art](http://www.uni-weimar.de/medien/wiki/GMU:From_Process_Art_to_Processual_Art), retrieved on 2010/10/04.

Boltanski, L. & Thévenot, L. (2006). *On justification: economies of worth*. Princeton: Princeton University Press.

Brand, R. & Gaffikin, F. (2007). Collaborative Planning in an Uncollaborative World, *Planning Theory*, 6(3), 282-313.

Brecht, B. (1964). Alienation effects in Chinese acting, in J. Willett (red) *Brecht on theatre*, s 91-99. New York: Methuen.

Callon, M., Lascoumes, P. & Barthe, Y. (2009). *Acting in an uncertain world: an essay on technical democracy*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

- Castro Nogueira, L. (2009). Bubbles, globes, wrappings, and plektopoi: Minimal notes to rethink metaphysics from the standpoint of the social sciences, *Environment and Planning D: Society and Space*, 27(1), 87–104.
- Cohen, J. (2009). *Philosophy, politics, democracy: selected essays*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Diez del Corral, A. B. (2010). *Process as paradigm: art as development, flux and change*. Gijón: LABoral Centre de Arte y Creación Industrial.
- Dryzek, J. (2000). *Deliberative democracy and beyond: liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Dryzek, J. (2003). Deliberative democracy in divided societies: Alternatives to agonism and analgesia, *Political Theory* 33(2), 218-242.
- Dugdale, A. (1999). Materiality: juggling sameness and difference, in J. Law & J. Hassard (eds) *Actor Network Theory and after*, s 113-135. Oxford: Blackwell.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action. Vol. 1, Reason and the rationalization of society*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1990). Discourse ethics: notes on a program of philosophical justification. I Habermas, J., *Moral consciousness and communicative action*, s 43-115.
- Hajer M., Versteeg W. (2005). A Decade of Discourse Analysis of Environmental Politics: Achievements, Challenges, Perspectives, *Journal of Environmental Policy & Planning* 7(3), s. 175-184.
- Heidegger, M. (1971). *Poetry, language, thought*. New York: Harper & Row.
- Heldmark, D. (2007). Kulturen en bas för innovationer, intervju med Daniel Sachs, *KK-bladet* 4/2007, 8.
- Isaksson, K., Richardson, T. & Olsson, K. (2009). From consultation to deliberation? Tracing deliberative norms in EIA frameworks in Swedish roads planning, *Environmental Impact Assessment Review* 29(5), 295-304.
- Jameson, F. (2000). *Brecht and method*. London: Verso.
- Kaza, N. (2006). Tyranny of the Median and Costly Consent: A Reflection on the Justification for Participatory Urban Planning Processes, *Planning Theory*, 5(3), 255-270.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. & Weibel, P. (red.) (2005). *Making things public: atmospheres of democracy*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Latour, B. & Sanchez-Criado, T. (2007). Making the 'Res Public': interview with Bruno Latour, *Ephemera: Theory & Politics in Organization*, 7(2), 364-371.

- Marres, N. S. (2005). *No issue, no public: democratic deficits after the displacement of politics*. Diss. Amsterdam: Department of Philosophy, University of Amsterdam.
- Mouffe, C. (2000a). *Deliberative democracy or agonistic pluralism?* Vienna: Institute for Advanced Studies.
- Mouffe, C. (2000b). *The democratic paradox*. London: Verso.
- Metzger, J. (2010) Befreundung durch verfremdung: en funktion för konstnärliga rum i samhällsplaneringens processer, i A. Magnusson (red), *Att dela ett samhälle*, 59-66. Stockholm: AM Public.
- Metzger, J. (2011) Strange spaces: a rationale for bringing art and artists into the planning process, accepterad för publicering i *Planning Theory*.
- Pløger, J. (2004). Strife: Urban Planning and Agonism, *Planning Theory*, 3(1), 71-92.
- Royoux, J. C. & Sloterdijk, P. (2005). Foreword to the theory of spheres. In M. Ohanian & J. C. Royoux (red.) *Cosmograms*, pp 223-240, New York: Lukas & Sternberg.
- Shklovskij, V. (1998). Art as Technique, in Rivkin, J. & M. Ryan, (red.) *Literary Theory: An Anthology*, pp 17-23. Oxford: Blackwell.
- Sloterdijk, P. (1998). *Sphären: Mikrosphärologie. 1, Blasen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Sloterdijk, P. (2005). Atmospheric Politics, in Latour, B. & P. Weibel *Making things public: Atmospheres of democracy*, pp 945-951. Karlsruhe: ZKM.
- Stenström, E. (2000). *Konstiga företag*. Diss. Stockholm : Handelshögskolan i Stockholm.